

Sárándi Tamás

A MAGYAR ÁLLAM ÉS ROMÁN EGYHÁZAK VISZONYÁNAK VÁZLATOS TÖRTÉNETE A DUALIZMUS KORI ERDÉLYBEN

Jelen írás egy hosszabb összefoglaló első része, amely az állam és (hangsúlyosan a nemzetiségi) egyházak viszonyrendszerét kívánja áttekinteni a dualizmus időszakától kezdődően a második világháború végéig. Az ezen időszak alatt beállt változásokat követi nyomon: hogyan szilárdult meg és épült ki a dualizmus időszakában a törvényileg garantált egyházi autonómia, majd fokozatosan hogyan szorult vissza és torpant meg a szekularizációs folyamat, miközben az egyházak autonómiája törvényileg végig garantált maradt. Ezen első rész a dualizmus időszakának vázlatos összefoglalója, amely során a magyar állam és a román lakosság két nemzetiségi (görögkatolikus és ortodox) egyháza viszonyrendszerét tekintjük át. A tanulmány elsősorban a magyar kormányok dualizmus kori nemzetiségpolitikájának egyházi vetületeit vizsgálja, és csak minimálisan, a jobb megértés érdekében tér ki a két érintett egyházban zajló belső folyamatokra.

A dualizmus első korszakát az abszolutizmus időszakában bekövetkezett események kodifikálása (a két érintett egyház érseki rangra emelése), az egyházi autonómia törvényes garantálása, valamint ezzel párhuzamosan az érintett egyházak belső életét rendező *Szervezeti Szabályzatok* kidolgozása jellemezte. Az 1880-as évektől – elsősorban a görögkatolikus, de részben az ortodox egyházban is – előtérbe került az asszimiláció kérdése, és mindkét egyházban mozgalom indult magyar püspökség létrehozására. Külön hangsúlyt helyezünk a különböző asszimilációs folyamatok bemutatására, az ezekből adódó konfliktusokra, valamint a magyar és elmagyarosodott hívek mozgalmainak a politika homlokterébe kerülésére, amelynek következtében az egyházi célok inkább politikai köntösben jelentek meg. A dualizmus időszakának második felében a görögkatolikus és az ortodox egyházak a román nemzeti mozgalom legfőbb zászlóvivőivé váltak. A magyar kormányzattal szemben mindkét román egyház különállását és nemzeti jégeit hangsúlyozta, a nemzetiségi mozgalomban és

a román lakosság intézményeinek (egyházi egyletek, szövetkezetek) fenntartásában és megszervezésében ellentéteiket félretéve közösen léptek fel. Ugyanakkor a dualizmus időszakára egyféle tapasztalatszerzésként is tekintünk, amelyből mindkét fél más-más következtetésre jutott, ez pedig döntően befolyásolta később a magyar kormányzat nemzetiségpolitikáját, elsősorban 1940-et követően, amikor a terület-visszacsatolások következtében ismét több százezer görögkatolikus és ortodox román hívő élt az ország területén.

A magyar állam és a román görögkatolikus egyház viszonya a dualizmus időszakában

A 17. század végéig Erdélyben sem a román lakosság, sem annak egyháza, az ortodox egyház nem tartozott a bevett felekezetek közé. A törökök kiűzését követően a Habsburgoknak az 1691-es *Diploma Leopoldinum* révén sikerült megnyerniük a román lakosságot az egyházi unió számára. 1698-ban a gyulafehérvári ortodox püspök 2270 pappal és egyházi előjáróval aláírta az egyesülésről szóló okmányt.¹ Az egyesülés kezdetben az egész erdélyi románságot érintette, azonban 1759–1761 között a Sofronie szerzetes által vezetett mozgalom nyomán a lakosság egy része (helyesebben a papok) visszatért az ortodox hitre.² Ezt követően – leegyszerűsítve a képet – az Erdély északi részén élő románok megmaradtak görögkatolikusnak, míg a délen élők visszatértek ortodoxnak. A román lakosság egyházi élete ezzel kettévált, az egyik a bevett felekezetek között működött, a másik a 18. század végéig azon kívül.

A görögkatolikus egyház fejlődésnek indult, papjai megkapták ugyanazon kedvezményeket, mint más bevett felekezetű társaik, az egyházi szervezet pedig fokozatosan bővült előbb a nagyrészt rutén, de román nemzetiségű híveket is számláló munkácsi püspökséggel,³ majd a nagyváraddal.⁴ A görögkatolikus egyházat az állam 1744-ben ismerte el hivatalosan.⁵

¹ BALOGH Margit – GERGELY Jenő 1996, 98.

² A mozgalomra vonatkozóan lásd: HITCHINS Keith, 1987.

³ Az 1664-es ungvári unió nyomán jött létre, bár a püspökség felállítása több mint egy évszázados folyamat volt.

⁴ 1774-ben állította fel IV. Pius pápa az *Indefessum* kezdetű bullával.

⁵ GYÁRFÁS Elemér 1905, 346.

Az egyház és a román hívek szempontjából fontos volt, hogy egyre több pap kapott magas színvonalú teológiai képzést – sokan egyenesen Rómában –, amely révén létrejött egy erdélyi román elit. A 18. századra az erdélyi görögkatolikus püspökség lett a román nemzeti mozgalom kibontakoztatója.⁶

A fordulat az 1848-as forradalom után következett be.⁷ Az udvarhoz hű magatartása miatt a császár mindkét egyházat jutalmazni akarta.⁸ Először a fogarasi görögkatolikus püspökség kapott érseki rangot, és rendelték alá a nagyváradi és az ekkor létrejövő lugosi és szamosújvári püspökségeket. Az *Ecclesia Christi* bullát IX. Pius pápa 1853 novemberében adta ki,⁹ ez egyben azt is jelentette, hogy kikerült az esztergomi érsek joghatósága alól, és közvetlenül a Vatikánnak lett alárendelve.¹⁰ A román fél ezt úgy értelmezte, hogy az egyház teljesen függetlenné vált, az esztergomi érsek viszont továbbra is egész Magyarország területén érvényesnek tartotta prímási jogkörét, beleértve a román egyházat is.¹¹ Ebben a kérdésben a felek sem 1918 előtt, sem 1940 után nem tudtak megegyezni. Annak ellenére, hogy konfliktus esetén a román görögkatolikus egyház a magyar kormánnyal szemben mindig Bécsben keresett menedéket, a királyi ház az 1850-es évek közepétől egyre közömbösebbé vált az együttműködésben, és ezt tovább erősítette az állam és az egyház szétválasztásának folyamata, valamint a később megkötött kiegyezés.¹²

Az 1870-es évektől több ún. nemzeti zsinatot hívtak össze, ahol kidolgozták az egyház belső működési szabályzatát. Először az 1873-as zsinaton vettek részt nagyobb számban laikus hívek. Ebben a világi befolyásban radikálisan eltértek a római katolikus egyházban szokottaktól. A magyar kormányzat tiltakozott

is emiatt, arra hivatkozva, hogy ezáltal nő a különbség a római és görög egyházrész között.¹³ A Vatikán azonban elfogadta a zsinati döntéseket, amit a román egyház úgy értelmezett, hogy Róma szentesítette teljes különállását. Az önállóságot nyert egyház még inkább a nemzeti célok szolgálatába állt és a 19. század második felében a román nemzeti mozgalom legfőbb zászlóvivője lett.¹⁴ Annak ellenére, hogy a nemzeti mozgalomban a papok végig vezető szerepet játszottak, és számuk is folyamatosan nőtt, az értelmiségen belüli arányuk és befolyásuk folyamatosan csökkent. Míg a 19. század elején a falusi értelmiségiek között a papok aránya 70% volt, a 20. század elejére ez az arány 36%-ra csökkent.¹⁵

A dualizmus időszakának végére az állam és nemzetiségi egyházak viszonyában feszültség állt be. Ennek egyik oka az, hogy az 1870-es évek közepétől egy új generáció jelent meg a magyar politikai életben, amely egyrészt elégedetlen volt az asszimilációs eredményekkel, másrészt az állam legfőbb célját az egységes magyar nemzetállam megteremtésében látta. Ennek érdekében a prioritást nem a nemzetiségek támogatásában, hanem a magyarság védelmében jelölte meg.¹⁶ Az állam igyekezett befolyását latba vetni a román püspökök kiválasztásakor, hogy nemzetiségi szempontból mérsékelt személy kerüljön a tisztségbe.¹⁷

A román görögkatolikus egyház esetében a fent vázolt változást jól tükrözi, hogy míg az 1830-as években, Ioan Lemeni püspök idején a társalgási nyelv a magyar volt – Bob püspök temetésén magyarul prédikált –, a 20. század elejére Demetriu Radu püspök idején már a szélsőséges nacionalista szemlélet vált uralkodóvá, és csak olyan fiatalot vettek fel

⁶ Kiemelkedő szerepet játszott az Erdélyi Iskola, amelynek nevéhez kapcsolódik az első román nyelvtankönyv és történeti összefoglaló, illetve a dák-római kontinuitás elmélete. A mozgalomra vonatkozóan lásd: CHINDRIȘ, Ioan 2009. Ugyanerről, magyar nyelven: I. TÓTH Zoltán 1946.

⁷ Jellemző a két egyház azonos nemzeti céljaira, hogy a forradalom idején megtartott balázsfalvi nemzetgyűlésen Ioan Lemeni fogarasi görögkatolikus és Andrei Șaguna nagyszombati ortodox püspök együtt elnökölt. Az erdélyi országgyűlésen az uniót azonban csak Lemeni szavazta meg, akinek emiatt később le is kellett mondania. PIRIGYI István 1990, 32.

⁸ DEÁK Ágnes 2001, 92.

⁹ A bulla kihirdetését a pápa ahhoz kötötte, hogy az esztergomi érsek mondjon le a román görögkatolikus mitropólia feletti joghatóságáról, a püspökségek pedig fogadják el, hogy egyházközségeket fognak tőlük elcsatolni. PIRIGYI 1990, 36.

¹⁰ Az abszolutizmus idején született döntést a kormány 1868-ban szentesítette: *Az 1868. évi XXXIX. törvénycikk a gyulafehérvári görög-katolikus érsekség s a lugosi és szamosújvári görög-katolikus püspökségek iránt.* <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5361> (Letöltve: 2017. március 22.) A törvény szövege egy mondatból áll, amelyben elismerik az érseki rangra

emelését és az új püspökségek létrehozását.

¹¹ A fogarasi püspökség érseki rangra emelését megelőzően IX. Pius pápa valóban nyilatkozatot kért az esztergomi érsektől, amelyben az lemond az érsekség fölötti joghatóságáról. A magyar fél ezt úgy értelmezte, hogy a pápa kérése csak a metropolitai, nem a prímási jogkörre vonatkozik. GERGELY Jenő 1991, 110.

¹² Az első törést az 1855-ben megkötött konkordátum jelentette, amelyet a román fél kifogásolt, mivel nem vette figyelembe a román egyház sajtóságos vonásait, elsősorban a házasságok tekintetében. BOCȘAN, Nicolae – SIMA, Ana Victoria 2005, 150.

¹³ BOCȘAN, Nicolae 2000, 198.

¹⁴ Sokak szerint az egyházi autonómia keretei között működött testületekben vált a román nemzetiség nemzetté, és identitásának szerves része, hogy szimbiózisban él nemzetinek tekintett egyházával. GERGELY Jenő 2005, 190.

¹⁵ CHIOREAN, Ioan 2002, 168.

¹⁶ A korabeli kisebbségi politikával is foglalkozó politikusok közül Beksics Gusztáv volt az egyik legmeghatározóbb, aki a nemzetiségi törvény módosítása mellett javasolta a nemzetiségi köznépiszólak megszüntetését, a hitbizományok nemzetiségi vidékre való telepítését. CIEGER András 2001, 115.

¹⁷ SIMA, Ana Victoria 2010, 69.

a teológiára, aki románként vallotta magát.¹⁸ A papok nemzeti mozgalomban játszott vezető szerepe miatt II. Leó pápa meg is intette a balázsfalvi érseket, ennek azonban nem lett következménye.¹⁹

A feszültség másik oka a kibontakozó asszimilációban keresendő, amely mindkét egyházat érintette, de elsősorban a görögkatolikus hívek körében volt látványos. A 20. század első évtizedére 304 ezer hívő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, a magyarul is beszélők aránya pedig megközelítette az 500 ezret és 169 görögkatolikus egyházközség volt magyar többségű.²⁰ A nemzeti célok szolgálatában álló egyház és a helyi papság sok esetben konfliktusba került azokon a helyeken, ahol a hívek körében asszimilációs folyamatok zajlottak le. A magyar nyelvű görögkatolikusok számának növekedése egyértelművé tette, hogy forrása nem a természetes szaporulat, hanem elsősorban az asszimiláció, amely magasabb volt, mint az országos átlag. A 19. század közepén a magyar görögkatolikusok mozgalmat indítottak előbb a magyar liturgikus nyelv, majd egy külön püspökség felállítása érdekében. A fent vázolt asszimilációs nyereségre a magyar kormányzat is felfigyelt, és a 20. század elejétől felkarolta a mozgalmat.²¹ Hangsúlyoznunk kell, hogy a liberális államkeretek között mindkét román egyház szabadon fejlődhetett, belső egyházi életüket autonóm módon igazgathatták. Az állam azonban igyekezett megvédeni és folytatni az asszimilációs eredményeket, és belátta, hogy a nemzeti egyházak célkitűzései sok esetben ellentétbe kerülnek az államérdekkel. A 20. század elejére így a vallási kérdések – pl. mise nyelve, püspökválasztás – nemzetiségpolitikai kérdésekké váltak, és a vallási mozgalmak is nemzeti színezetet kaptak.

A hajdúdorogi püspökség megalakítása a Monarchia utolsó nagy nemzetiségi konfliktusa volt,

amely a hívek jogos lelki igénye mellett végig magán hordozta a politikai jelleget is. Az alapítási bulla értelmében 162 egyházközség került az új püspökséghez: 8 az eperjesi, 70 a munkácsi, 4 a szamosújvári, 44 a nagyváradai püspökségtől, 35 a fogarasi és 1 – Budapest – az esztergomi érsekségtől.²² Az 1910-es népszámlálás szerint 215.498 hívő került az egyházmegyéhez, 183.757 magyarnak, 26.823 románnak, 1623 szlováknak, 968 ruténnek, 2509 egyéb anyanyelvűnek vallotta magát. A magyar görögkatolikus hívek 40%-a nem került a püspökséghez, ezek 2/3-a szláv, a többi román püspökségnél maradt.²³ A román hívők közül beszélt magyarul 20.714, a többi hívő közül pedig 3383. A magyarul is beszélők aránya 96,4% volt.²⁴

Az új püspökségbe történő bekerülésnél az 1900-as népszámlálás adatait használták, azonban nem a nemzetiséget, hanem a beszélt nyelvet vették alapul. A nemzetiségi adatokat is figyelembe véve a hívek 85,2% volt magyar nemzetiségű, 12,4% román és 2,3% más, elsősorban rutén és szlovák.²⁵ Nem állja meg a helyét tehát a román történetírás azon megállapítása, hogy a püspökségbe elsősorban román többségű egyházközségeket osztottak be, és a cél egyértelműen ezek asszimilálása volt. A beszélt nyelv alapján öt települést leszámítva a magyarul is beszélők aránya 60% fölötti volt, 66%-ban a hívek 100%-a beszélt a magyar nyelvet is. Püspökségenként vizsgálva a kép vegyes. Míg a rutén egyházközségekben öt települést leszámítva mindegyik magyar többségű volt, a román egyházközségek 27%-a román többségű és 11-14% vegyes település volt.²⁶ Az átcsatolt egyházközségek egy részének bekerülése tehát vitatható volt.

A román tiltakozás hatására felmerült az alapító bulla módosításának lehetősége. Ettől kezdetben egyik fél sem zárkózott el,²⁷ a magyar fél feltétele azon-

¹⁸ Az 1900-as népszámlálás idején egyetlen pap sem merte magát magyarnak vallani. PIRIGYI 1990, 49.

¹⁹ PIRIGYI 1990, 40. Külön kutatást érdemelne a folyamat feltárása, hogy mikor, minek hatására következett be ez a váltás a román görögkatolikus egyházban, és szükségesszerű volt-e, hogy a 20. század elejére kompromisszumot elvető, intranzigens püspökök kerüljenek felszentelésre.

²⁰ A leglátványosabb asszimiláció a rutén lakosság körében zajlott le, emellett jelentős görögkatolikus közösségek éltek Szatmár, Szabolcs és Bihar megyékben, valamint Székelyföldön. PIRIGYI 1990, 112., illetve: *Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről*. 1913. MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79. f.

²¹ A KSH által 1904-ben készített tanulmány szerint megfelelő körülmények között a görögkatolikus egyház lehetne a magyarosodás és az államhűség terjesztésének legfőbb eszköze. A KSH felterjesztése Tisza miniszterelnöknek a magyar ajkú görögkatolikusok statisztikájáról. 1904. október 20. VÉGHSEŐ Tamás

– KATKÓ Márton Áron 2014, 563–575.

²² A román püspökségektől átcsatolt egyházközségek Bihar és Szatmár megyében, az érsekségből átcsatolt 35 egyházközség az 1940-ben visszacsatolt területeken, Székelyföldön található.

²³ VÉGHSEŐ Tamás – TERDIK Szilveszter – KOCSIS Fülöp 2012, 37.

²⁴ *Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről*. 1913. MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79. f.

²⁵ A püspökségbe való bekerülés szempontjaira, a települések részletes statisztikai vizsgálatára vonatkozóan lásd: SÁRÁNDI Tamás 2016, 102–127. A további adatok ebből a tanulmányból származnak.

²⁶ Ezek elsősorban Szatmár megyében, részben a Székelyföldön helyezkedtek el.

²⁷ A bulla módosítása egybeesett a Tisza István miniszterelnök és a román nemzetiség képviselői között zajló paktum tárgyalásokkal. Erre vonatkozóan a legújabb összefoglaló: SZÁSZ Zoltán 2016, 93–118.

ban az volt, hogy csak kölcsönösség alapján hajlandó egyházközségeket átadni. A kért települések a román püspökségek belsejében, elsősorban a városokban helyezkedtek el. Ez esetben már nemzetiségpolitikai és asszimilációs szempontokat helyeztek előtérbe,²⁸ a román fél pedig elzárkózott ettől, így a püspökség összetétele változatlan maradt. A románság sérelemként, a Vatikán árulásaként élte meg, és politikai eszközt látott benne a román lakosság asszimilációjának elősegítésére. Ez ugyanakkor előrevetítette az állam-egyház viszony változását is: az egyházi autonómia hangoztatása mellett az állam egyre szorosabbra kívánta fogni a viszonyt a nemzetiségi egyházakkal, és – elsősorban 1940 után – egységes nemzeti egyházak létrehozásában látta a megoldást.

A magyarországi görögkatolikus magyar hívek helyzete sajátos volt. Habár legnagyobb számban Észak-Kelet Magyarországon, viszonylag összefüggő területen éltek, a teljes közösség öt püspökség területén volt szétszórva. Míg a 18. században két nagy püspökségbe szerveződtek, a helyzet a 19. század közepén megváltozott. 1853-tól a román érsekség felállítását követően a görögkatolikus egyház – ha jogilag nem is, de gyakorlatilag – két részre oszlott: a román görögkatolikus egyházrészre, amely külön, autonómiával rendelkező érsekségbe szerveződött, valamint a rutén egyházrészre, amely az esztergomi érsekségnek volt alárendelve és a munkácsi és eperjesi püspökségből állt. A két egyházrész fejlődése más utat követett. Míg a román hangsúlyosan felvállalta a nemzetiségi érdekek képviselését²⁹ és területére, mint kompakt nemzetiségi területre tekintett,³⁰ a ru-

tén egyházrészben nem indult meg hasonló folyamat, a mindenkori püspököket és a papságot sikerült megnyerni a korabeli magyar nemzeteszmének, és nem is indultak meg szeparatista törekvések. Ezt a helyzetet idővel a Vatikán is szentesítette, a leiratokban külön román és rutén egyházzól beszélt.³¹ Ebből kifolyólag a rutén és román püspökök is másképp viszonyultak a magyar hívek nyelvi igényeihez.³² A hívek számának növekedésével – egyes helyeken már a 18. század végén – megjelent az egyházban is a magyar nyelv. Kezdetben csak az énekekre és imádságokra, majd fokozatosan a misére is kiterjedt. A rutén püspökök nem léptek fel ellene, sőt támogatták, viszont a 19. század második felétől a román egyházrészben csak megtűrt, olykor tiltott volt a magyar nyelv használata. A rutén (szláv) és román nyelv bevett, liturgikus nyelvnek számított az egyházban, a magyar viszont nem.³³ A Vatikán is következetesen ragaszkodott ahhoz az állásponthoz, hogy nem engedélyezi a népnyelv megjelenését az egyházban, csak holt nyelvét. Az egyházban használt szláv nyelv nagyon közel állt a ruténok nyelvéhez, és fokozatosan a román egyház is bevezette a nyelvújítást, így az élő román nyelvet használták, nem az elavult ó-románt.³⁴ Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a nemzetiségek használhatták saját nyelvüket a templomban, a magyar hívek viszont nem, vagy csak megtűrve.

A 20. század elején a magyar liturgia használata nagyon esetleges volt, nem állt egyenes arányban a hívek számával. Inkább a helyi pap személyiségétől függött, illetve attól, hogy az egyházközség rutén vagy román püspök fennhatósága alá tartozott. Az 1900-as

²⁸ A KSH szerint erre amiatt is szükség van, hogy „az intelligensebb magyar elemet az elmaradottabb oláhság befolyása alól fel-függeszük.” *Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendőkről*. 1913. MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79. f.

²⁹ A román egyházrész nemzeti jellegének kihangsúlyozása többször előkerült a román fél érvelésében, legtisztábban Vasile Hosu felsőházi beszédében. A román történetírás úgy értelmezte, hogy ezt mind a magyar kormányzat, mind a Vatikán elfogadta. BOJOR, Victor 1939, 565.

³⁰ *Emlékirat a görögkatolikus magyarok részére kérelmezett új egyházmegye alapítása ügyében*. 1910. MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 204–207. f. A tanulmányt Melles Emil budapesti görögkatolikus pap írta.

³¹ Uo.

³² Ez idővel konfliktushoz vezetett a két egyházrész között, mind-egyik törekedett arra, hogy a püspökség határa egybeessen a nemzetiség határával. Legjobb példa a máramarosszigeti egyházközség, amelyet hosszas küzdelem után 1870-ben csatoltak át a munkácsi rutén püspökségtől a szamosújvári román püspökséghez. GRIGOR, Ana 1997, 82–93. A helyzetet tovább bonyolította, amikor egy román püspökséghez tartozó egyházközség idővel teljesen magyarrá lett. Ilyen eset volt a nagykárolyi, ahol a magyar hívek kérésére sikerült elérni, hogy az egyházközség a nagyváradi egyház-

községtől a munkácsihoz kerüljön. SZABÓ Jenő 1913, 226.

³³ A Vatikán a két esetre kivételként tekintett, amelyekre az egyházi unió miatt volt szükség. Élő nyelvet csak akkor lett volna hajlandó elfogadni, ha egy egész nép katolikus hitre való áttérése a tét. (CÂRJĂ, Cecilia 2012, 125.) A magyar görögkatolikusok mozgalmával hosszas vita bontakozott ki arról, hogy a román egyházrészben egyáltalán mikortól volt használatban a román nyelv. A román álláspont szerint az unió egyik kikötése volt, arra, mint eleve adottra tekintettek. Ezzel szemben ez is egy hosszas folyamat eredménye volt. Kezdetben a román egyházban a bolgárhoz közel álló ó-szlávot használták, majd Rákóczi György erdélyi fejedelem kezdeményezésére indultak meg az első Biblia- és misekönyvfordítások. A fejedelem célja nem a román liturgia létrehozása volt, hanem a nemzeti nyelv szorgalmazása révén a protestáns vallást kívánta vonzóvá tenni számukra. Rákóczi törekvései nem jártak sikerrel, az erdélyi román egyházban nem nyert támogatást a román nyelv bevezetése, a 17-18. században a további fordítások a román fejedelemségekben történtek. Így az egyházi unió létrejöttékor csak a Biblia és zsoltaévek voltak lefordítva románra, a liturgikus könyvek nem. A helyzet csak az Erdélyi iskola színrelépésével változott, az ő hatásukra vált uralkodóvá a román nyelv és indult meg modernizálása, latinizálása. MELLES Emil 1902, 936–942.

³⁴ SZABÓ Jenő 1913, 133.

népszámlálás szerint a görögkatolikus hívek 57%-a volt román, 28,7% rutén és 13,4% magyar.³⁵ Ezzel szemben a 2102 görögkatolikus egyházközség 70%-ában használták a románt, 19%-ban a rutént és csak 8,2%-ban (173 egyházközség) a magyart.³⁶ Emiatt a KSH a 20. század elején már arra figyelmeztetett, hogy a román érsekségben folyik a magyar hívek visszaasszimilálása, amivel szemben a kormányzatnak fel kellene lépnie. A jelenség okát abban látta, hogy a román püspökök ellenségesen viselkednek a magyar hívekkel és nemzeteszmével szemben, és ebben kormányzati hibák is közrejátszottak: egyrészt a kormány elismerte az egyházzsét nemzetiségi jellegét, másrészt engedte a nemzetiségi mozgalom beszűrődését az egyházba, és nem figyelt kellően a püspökök kiválasztására.³⁷

A mozgalom 1869-ben indult, amikor országos gyűlést hívtak össze Hajdúdorogra, ahol elhatározták, hogy feliratban fordulnak a kormányhoz magyar püspökség felállításáért és a magyar liturgikus nyelv szentesítéséért.³⁸ A következő 40 évben többször is előálltak hasonló kérésekkel, azonban kezdetben sem a katolikus egyház, sem a kormányzat támogatását nem élvezték. A folyamat során több szakaszt figyelhetünk meg annak függvényében, hogy a magyar liturgia vagy az önálló püspökség gondolata volt-e előtérben. 1881-ig a liturgia kérdése volt a fő követelés, ekkor a magyar főpapság tiltakozása miatt levették napirendről és a püspökség megalakítása került előtérbe. 1896-ban a világi tényezők tiltakozása miatt ismét a liturgiát kezdték követelni, ám ekkor a Vatikán betiltotta a magyar nyelv használatát.³⁹ A millenniumi ünnepség keretében ugyanis Budapesten magyar nyelvű misét mutattak be az egyetemi templomban, és ennek híre eljutott a Vatikánba. A vizsgálat nyomán a Vatikán szembesült a magyar nyelv elterjedt használatával, és annak betiltása mellett döntött. Döntését több alkalommal megismételte és fenntartotta a magyar kormány tiltakozása ellenére is.⁴⁰

1898-ban létrehozták a *Görög Szertartású Magyarok Országos Bizottságát*, amelynek célja a mozgalom megtisztítása volt a nacionalista és politikai felhangoktól, és a magyar liturgia bevezetését szerette volna elérni a fennálló egyházi keretek között.⁴¹ Ezt követően került sor 1900-ban a millenniumi év keretében a római zarándokútra, amelyen több száz hívő mellett a két rutén püspök is részt vett. A zarándokok memorandumot nyújtottak át a pápának és ismét kérték a magyar liturgia elfogadását. A memorandumra válasz ugyan nem érkezett, de feltehetően ez volt az a pillanat, amikor a Vatikán megértette, hogy valós problémáról van szó, amelyet kezelni kell.⁴²

Ennek ellenére még több mint 10 év telt el az ügy részleges rendezéséig. A püspökség megalakulásának előzményeit és körülményeit Végheő Tamás kutatásai tisztázták, erre csak vázlatosan térünk ki. Fontos kiemelni, hogy a püspökség 1912-es megalakulása mögött egyértelműen belpolitikai okok álltak. A kormány úgy akarta megoldani a parlament előtt fekvő – és a király számára is fontos – véderőtörvény megszavazását, hogy azt előzze meg egy nemzetileg fontos ügy elintézése.⁴³ Minekutána jelezték a püspökkari konferenciának és a Vatikánnak is, hogy a püspökség felállítása Ferenc József személyes érdeke, mindkét testület egyetértett azzal. A magyar kormány hivatalosan 1911 júniusában kezdeményezte a Vatikánnal a püspökség megalakulását. Merry de Vall bíboros, államtitkár azonnal pozitívan reagált, így a püspökség a hasonló esetekben döntő befolyással rendelkező Keleti Kongregáció megkerülésével jött létre.⁴⁴ Ez részben magyarázat arra is, hogy miért volt teljesen hatástalan a későbbi román tiltakozás. A püspökséget létrehozó bullát egy évvel később, 1912 júniusában adta ki a pápa.

A püspökség létrehozása a magyar hívek szempontjából csak fél sikernek tekinthető, mivel a Vatikán csak azzal a kikötéssel egyezett bele, hogy

³⁵ SZANTNER Viktor 2010, 89–90.

³⁶ Csak a román érsekséget figyelembe véve ez az arány még rosszabb. A magyarok aránya itt 6,1%, az 1521 egyházközség közül azonban csak 49-ben (3,2%) használták a magyar liturgiát. A KSH felterjesztése Tisza miniszterelnöknek a magyar ajkú görögkatolikusok statisztikájáról. 1904. október 20. VÉGHSEŐ Tamás – KATKÓ Márton Áron 2014, 563–575.

³⁷ A tanulmány javaslatokat is tesz a kérdés rendezésére: rutén püspökök kinevezése a román püspökségek élére, az egyházon belüli nemzetiségi izgatás csökkentése, a kanonokok számának növelése. Idővel a püspökválasztó kongresszuson így a magyar érzelmeik kerülhetnének többségbe. Uo.

³⁸ PIRIGYI 1990, 90.

³⁹ KATKÓ Márton Áron 2015, 55.

⁴⁰ CĂRJA, Cecilia 2012, 113–154.

⁴¹ VÉGHSEŐ Tamás – TERDIK Szilveszter – KOCSIS Fülöp 2012, 26–29.

⁴² VÉGHSEŐ Tamás – KATKÓ Márton Áron 2014, 45.

⁴³ A kormány számítása nem jött be. A törvényt csak az ellenzéki obstrukció letörését követően sikerült megszavaztatni, és a hajdúdorogi püspökség megalakulása nem volt semmilyen befolyással. VÉGHSEŐ Tamás 2013a, 120.

⁴⁴ A Kongregáció csak 1911 második felében értesült a püspökség megalakulásáról. Túlzott jóhiszeműséggel vádolta a pápát, és véleménye szerint a püspökség nem a magyar liturgia visszaszorításának, hanem egyenesen terjesztésének lesz az eszköze. A magyar kormány kihasználta X. Pius korát, megtévesztette és így sikerült elérnie a püspökség létrehozását. VÉGHSEŐ Tamás 2013a, 117. A konfliktus a Kongregáció vereségével ért véget, a magyar görögkatolikusok viszonya végleg megromlott a hivattal. Ez feltehetően kihatott arra is, hogy 1940-ben nem sikerült elérni a püspökség joghatóságának újbóli kiterjesztését a visszacsatolt területekre.

a püspökség hivatalos nyelve az ógörög lesz, a magyar nyelvet – a római katolikus miséhez hasonlóan – csak az úgynevezett extra-liturgikus cselekedetekben lehet majd használni.⁴⁵ Ez visszatetszést keltett nemcsak a magyar, de az érintett nemzetiségi hívek körében is, mivel az ógörög nyelv mind a híveknek, mind a papoknak teljesen ismeretlen volt. A püspökség megalakításáról rendelkező bulla három évet adott a papoknak, hogy megtanulják, az ógörög nyelv azonban soha nem honosodott meg.⁴⁶

A püspökség megalakításának tervéről a román püspökök az 1911 novemberében tartott püspökkari konferencián értesültek. Mivel korábban közölték velük, hogy a püspökség létrehozásához Ferenc Józsefnek személyes érdekei fűződnek, egyhangúlag megszavazták, mindössze annyi kifogásuk volt, hogy a román érsekségből történő átcsatolások előtt egyeztessenek velük. Annak ellenére, hogy a román püspökök már itt megismerhették az átcsatolandó egyházközségek listáját, hivatalosan csak 1912 elejétől kezdtek tiltakozni.⁴⁷ Cecilia Cârja szerint a román késlekedésnek az volt az oka, hogy a románok meg voltak győződve, hogy a pápa nem fogja csorbítani a román érsekség területi épségét.⁴⁸

1912 elejétől a románok minden téren tiltakozásba kezdtek a püspökség felállítását ellen. A püspökök és papok mellett bekapcsolódott a világi elit is, amely elsősorban a romániai közvéleményt igyekezett felrázni,⁴⁹ és felvette a kapcsolatot Ferenc Ferdinánd trónörökösével. A püspökök a híveket és Vatikánt igyekeztek meggyőzni, kezdetben a bulla

visszavonásáról, majd annak módosításáról. A tiltakozásnak több formáját használták, memorandumokat és tiltakozó leveleket küldtek,⁵⁰ nagygyűléseket szerveztek, személyesen utaztak Rómába, mint pl. Demetriu Radu⁵¹ és Vasile Hossu.⁵² A tiltakozó levelek és memorandumok közös eleme, hogy a püspökség mögött meghúzódó politikai érdekekre helyezték a hangsúlyt: a magyar kormány célja a román hívek elnemzettelenítése és a magyar nyelv bevezetése, amely révén a híveket elszakítja a román nemzeti eszmétől.⁵³ 1912 májusában Gyulafehérváron tiltakozó nagygyűlést szerveztek, amelyen több mint 20 ezer hívő vett részt.

Az asszimiláció keltette feszültség mellett a másik két állandósult feszültségforrás az egyházi oktatás kérdése és a papok fizetés-kiegészítése volt. A dualizmus teljes időszakában az állam támogatta anyagilag az egyházakat. Az 1860-as évektől a román görögkatolikus egyház esetében ez évi 30 ezer koronát jelentett, amit az idő múlásával fokozatosan emeltek. A kormány ezt egy összegben átutalta a balázsfalvi érsekségnek, az pedig szétosztotta a papok között.⁵⁴ A rendszeres állami támogatást (kongrua) 1894-ben szabályozta a kormány. Eszerint a gimnáziumi érettségivel és teológiai végzettséggel rendelkező papok fizetését 1600, az érettségivel nem rendelkező papokét 800 koronára egészítette ki az állam.⁵⁵ A törvény 7. cikkelye a kongruát a pap magatartásához kötötte: ha bíróság jogerősen elítélte, vagy államellenes magatartást tanúsított, a VKM-nek joga volt azt megvonni.⁵⁶ A törvény cikkelye eszközzé vált a kormány kezében,

⁴⁵ Az ógörög nyelvet Vaszary primás a római zarándoklatot megelőzően javasolta, tudva, hogy a Vatikán nem fogja elfogadni a magyar nyelvet. A kormány beleegyezése mögött a mozgalom nemzetiségpolitikai éleinek csökkentése állhatott. VÉGHSEŐ Tamás – TERDIK Szilveszter – KOCISIS Fülöp 2012, 32.

⁴⁶ Az 1916-ban Radu nagyváradi püspök által elvégzett felmérés szerint a három éves türelmi idő lejártát követően sehol nem használták az ógörög nyelvet. Ahol korábban a szláv nyelvet használták, áttértek a magyarra, a román nyelvű egyházközségek pedig megmaradtak a román nyelv mellett. CÂRJA, Cecilia 2012, 159.

⁴⁷ A püspökkari konferencián Mihályi román érsek betegség miatt nem vett részt, Radu nagyváradi püspök pedig azt állította, hogy ott csak a püspökség létrehozásának tényét közölték, pontos összetételét nem. Álláspontját a bécsi nunciussal szemben is fenntartotta, és amikor szembesítették a tényekkel, magyarázkodásra kényszerült. VÉGHSEŐ Tamás 2013a, 120.

⁴⁸ CÂRJA, Cecilia 2012, 205.

⁴⁹ Ennek hatására a romániai sajtó egyöntetűen kiállt az ügy mellett, élesen támadta a Vatikánt és a pápát, kétségbe vonva, hogy joga lenne új püspökséget létrehozni. CÂRJA, Cecilia 2012, 187.

⁵⁰ A helyi tiltakozások szervezésében Radu nagyváradi püspök járt élen. Előre megszerkesztett formanyomtatványt juttatott el az egyházközségekhez, hogy aláírva küldjék el a bécsi nunciushoz. Amikor elfogytak a formanyomtatványok, és azokat helyben fogalmazták meg, több esetben magyarul tették, és a hívek

is magyarul írták alá. VÉGHSEŐ Tamás – TERDIK Szilveszter – KOCISIS Fülöp 2012, 39.

⁵¹ Radu püspök is több alkalommal intézett heves kirohanást a püspökség tervezete ellen, amivel kiváltotta a bécsi nuncius rosszállását. VÉGHSEŐ Tamás – TERDIK Szilveszter – KOCISIS Fülöp 2012, 35. Hasonlóan nyilatkozott Merry bíboros is, aki szerint a románok minősíthetetlen beadványokat juttattak el a Vatikánba. VÉGHSEŐ Tamás 2013b, 123.

⁵² Uo. 179.

⁵³ Uo. 186. A román tiltakozás érvei sok tekintetben megegyeznek a magyar kormányéival. A magyar kormány is részben azzal indokolta a püspökség felállításának szükségességét, hogy a román püspökségben élő magyar híveket az elnemzettelenedés veszélye fenyegeti.

⁵⁴ SIMA, Ana Victoria 2010, 69.

⁵⁵ Az 1898. évi XIV. Törvénycikk a lelkeszi jövedelem kiegészítéséről. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6710> (Letöltve: 2017. március 23.) A kiegészítés függött a pap jövedelmétől, amelybe beszámították a föld, különböző bérletek és iparüzésből származó jövedelmek mellett az egyházi szolgáltatásokért járó juttatásokat is (stóla).

⁵⁶ Az államellenes magatartást az 1893: XXVI tc. 13 paragrafus alapján határozta meg: „Államellenes iránynak tekintendő különösen minden cselekmény, mely az állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása vagy területi épsége, továbbá az állam

ezáltal igyekezett fegyelmelni és a nemzeti mozgalomtól távol tartani a papokat. A törvény kezdetben csak a protestáns és ortodox egyházra volt érvényes, mivel a katolikus egyházak részesültek az ún. katolikus alapból. A görögkatolikus egyházra a törvényt 1908-ban terjesztették ki.⁵⁷ A VKM mozgásterének bővítése érdekében a kongruát szabályozó törvény bevezetését megelőzően 1894-ben rendeletben függesztették fel az addigi szokást, amely szerint az állami támogatást a balázsfalvi konzisztórium osztotta szét. A hivatalos indoklás szerint a felfüggesztés oka a papok elégedetlensége volt. A valóságban erre amiatt került sor, mivel a megbízhatatlan papokat, akik a nemzeti mozgalomban exponáltak magukat, a VKM nem tudta „megbüntetni”, hiszen az érsekségen keresztül továbbra is hozzájutottak a kongruához.⁵⁸ A törvény bevezetésével a balázsfalvi érsekség csak a papok listáját terjeszthette fel, a kongruát a VKM ítélte meg a helyi közigazgatás véleményének kikérésével.

Míg a dualizmus időszakában – a katolikust leszámítva – minden egyház autonómia státútumát törvénybe foglalták, 1848-at követően felmerült, hogy a katolikus egyház is kapjon autonómiát.⁵⁹ Ez lett volna hivatott szabályozni az állam viszonyát a katolikus egyházzal és a különböző alapok, az oktatás és felügyelet kérdését. Mivel a magyar köztörténeti felfogás szerint az országban egyetlen katolikus egyház létezett különböző rítusokkal, természetesnek vették, hogy a katolikus autonómiának része lenne a görögkatolikus egyház is.⁶⁰ 1868-tól több hullámban tartottak különböző megbeszéléseket, amelyekre meghívást kaptak a görögkatolikus püspökségek

is. Míg a rutén püspökségek természetesnek vették a részvételt, a román egyház hevesen tiltakozott. Általános vélekedése az volt, hogy csak dogmatikai kérdésekben kapcsolódik a magyar római katolikus egyházhoz, amúgy az egyházi autonómia teljes szabadságot biztosít számára. Az autonómiatanácskozásokra szóló meghívók ugyanakkor felszínre hozták az ellentéteket a különböző püspökségek között. A vita lényege az volt, hogy a román püspökségek vegyenek-e részt, és ha igen, milyen formában. Míg az érsekség határozottan elutasította és a küldöttválasztást sem írta ki, az alárendelt püspökségek – elsősorban a nagyváradi és szamosújvári – megtartották és egyes gyűlésekre küldöttüket is menesztettek, habár ezek nem vettek részt aktívan a tanácskozásokon.⁶¹ A legmesszebb a nagyváradi püspökség ment el, az 1868-as tanácskozáson maga Iosif Pop Silaghi püspök is részt vett.⁶² Gheorghe Barițiu politikus szerint a román egyháznak mindenképpen ki kell maradnia az autonómiából, mivel legfontosabb célja a különállás hangsúlyozása.⁶³ Victor Mihalyi de Apșa fogarasi érsek jelezte, hogy ha belekényszerítik őket az autonómiába, lemondanak az unióról.⁶⁴

Az autonómia kapcsán kibontakozó vita kiváló alkalmat biztosított a román görögkatolikus egyháznak, hogy kihangsúlyozza különállását és nemzeti jellegét. Ez szöges ellentétben állt a hagyományos magyar közjogi felfogással és a görögkatolikus egyház identitásának legfőbb alapja volt: egyszerre határozta meg magát a római katolikusokkal, ortodoxokkal és a Vatikánnal szemben is. A római katolikusokkal szemben nemzeti jellegét hangsúlyozta, célja a nemzeti kultúra és eszme terjesztése volt.⁶⁵

nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányul, - történet legyen az akár tanhelyiségben, akár azon kívül vagy más állam területén, élő szóval, írásban vagy nyomtatvány, képes ábrázolat, tankönyvek vagy egyéb taneszközök által.” *Az 1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről.* <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6509> (Letöltve: 2017. március 23.)

⁵⁷ BUCUR, Ioan-Marius 2003, 36.

⁵⁸ A görögkatolikus egyházat nem lepte meg a kormány lépése, mivel a román ortodox egyház esetében már 1875-ben visszavonták az államségély közvetlen szétosztását, az egyházat és papjait már akkor megbízhatatlanként kezelték. COVACI, Diana 2012, 264.

⁵⁹ A katolikus autonómia ügye az egész dualizmus időszakát végig kísérte, 1868-at követően több tanácskozást is összehívtak, azok azonban mindig kudarcra végződtek, mert a katolikus egyház sajátosságával összeegyeztethetetlen az autonómia és a katolikus dogma nem engedi meg világiak részvételét. GERGELY Jenő 2005, 174–178. Az autonómia mozgalmat ugyanakkor úgy is fel lehet fogni, mint a felső papság törekvését annak megakadályozására, hogy az alsó papság, illetve világi elem befolyást szerezzen az egyház vezetésében. SARNYAI Csaba Máté 2001, 88.

⁶⁰ Apponyi felfogása mellett a román egyháznak az autonómiá-

ba való bevonását amiatt is fontosnak tartották, mivel így szorosabb felügyelet alá volt vonható, ha viszont kimarad, akkor nem tudják erősíteni az egyház katolikus jellegét, ami hosszabb távon akár az ortodoxokhoz való közeledést is eredményezheti. CĂRJA, Ioan 2008, 142–143.

⁶¹ A konfliktus konzervatívok és liberálisok, a nemzeti mozgalomban elkötelezettek és a passzivitást szorgalmazók ellentétként is felfogható. BOCȘAN Nicolae 1996, 57–59.

⁶² Az ellentét részben az volt, hogy a latinizálási folyamat a legelőrehaladottabb a nagyváradi püspökégekben volt, másrészt a román egyházi vezetők közül a nagyváradi rendelkezett a legnagyobb befolyással egyházi ügyekben. A Vatikán is általában az ő véleményét kérte ki elsőnek. CĂLĂUȘER, Iudita 2000, 74–75. Silaghi püspököt magatartása miatt a román sajtó árulással vádolta, kiemelve, hogy célja ezáltal megszerezni a bíborosi címet. BOCȘAN Nicolae 2000, 194.

⁶³ BOCȘAN Nicolae 1996, 57.

⁶⁴ A tiltakozás hátterében az állt, hogy a görögkatolikusok hátrányba kerültek volna az ortodox egyházzal szemben, amely megőrizte volna szervezeti függetlenségét. PIRIGYI István 1990, 101. Az unió kérdését a román egyház folyamatosan lebegtetette, mindig aktuális politikai céljainak megfelelően igyekezett felhasználni.

⁶⁵ MÁRZA, Daniela 2002, 71.

Ez természetesen nem jelentette azt, hogy vallási kérdésekben ne tudott volna együttműködni a római katolikusokkal,⁶⁶ ha érdekei úgy kívánták. Folyamatosan hangsúlyozta, hogy a két egyház között több az ellentét, mint a hasonlóság, sőt egyesek ellenségnek tekintették a római katolikusokat.⁶⁷ Az ortodoxokkal szemben a vallási unió előnyeit hangsúlyozta, amely elvezetett a nemzeti kultúra létrejöttéhez és a nemzetté váláshoz, és a vallási unió valójában csak visszatérés volt az eredeti valláshoz, amelyet a román lakosság létrejöttékor követett.⁶⁸ A római katolikusokkal időnként egyházi kérdésekben, a 19. század végétől az ortodoxokkal egyre gyakrabban politikai kérdésekben tudtak együttműködni, és a magyar állam nemzetesítő törekvései idővel elsimították a két egyház közötti ellentétet.⁶⁹ A Vatikánnal szemben annak latinizálási törekvései miatt határozta meg magukat ellenpontként. Ez leginkább a nagyváradi püspökség esetében jelentkezett. Míg a balázsfalvi érsekség felépítése inkább az ortodox egyházéra emlékeztetett, a nagyváradié inkább a római katolikuséra.⁷⁰ A román görögkatolikus egyház tehát elsősorban román és keleti jellegű egyházként határozta meg magát, a katolikus jelleg csak másodlagos szerepet játszott.⁷¹ Mindezt Gyárfás Elemér a két világháború között úgy fogalmazta meg, hogy az uniót gazdasági és politikai indokok határozták meg, emiatt bármikor felbontható, amennyiben a gazdasági és politikai érdekek úgy kívánják.⁷²

A két világháború között a görögkatolikusok identitásának elemei részben megegyeztek a 19. században kialakítottakkal, részben az új helyzethez alkalmazkodva változtak. Egyrészt erősödött a ka-

tolikus jellegről szóló diskurzus, mivel egy nem katolikus többségű országba kellett beintegrálódniuk, ahol sok esetben az állammal szemben a Vatikántól reméltek védelmet.⁷³ Másrészt változott az államhoz való viszonyuk, mert a román állam elismerte ugyan a görögkatolikusokat is nemzeti egyháznak, de az ortodox egyház elsőbbségét hangoztatta, amelyet az alkotmány is kimondott. Emiatt kiéleződött az ortodox-görögkatolikus ellentét, utóbbiak védekezésre szorultak, bizonyítaniuk kellett hűségüket a román államhoz, akárcsak nemzeti egyház jellegüket.⁷⁴ Mivel híveik döntő része Erdélyben élt, az ortodox körök kisebbségi magyar egyháznak tartották, másrészt a „nemzetközi imperialista katolikus érdekek” kiszolgálásával vádolták.⁷⁵ Ez legélesebben az 1928-as román kultusztörvény, valamint az 1929-ben megkötött konkordátum vitája kapcsán került felszínre.⁷⁶ Az ortodoxok az egyedüli elfogadható megoldást a két egyház egyesülésében látták.

A görögkatolikus egyház különállásának hangoztatása, nemzeti jellegének előtérbe helyezése 1940 után is a katolikus identitás legmeghatározóbb eleme maradt. Hossu püspök már az első katolikus püspökkari konferencián jelezte, hogy a két egyház viszonyát továbbra is úgy képzeli el, mint 1918 előtt, nem ismerik el az esztergomi érsek primási jogát, és magukat külön egyháznak tekintik. Az 1941-es püspökkari konferencián Serédi esztergomi érsek számon kérte a román egyházon, hogy miért nem vesz részt sem az Actio Catholicában, sem a katolikus nagygyűléseken.⁷⁷ Hossuék különállásuk hangoztatása mellett kijelentették, hogy a püspökkari konferencián részt vesznek, de a többi katolikus rendezvényen nem,

⁶⁶ Pl. 1894-ben a polgári anyakönyv bevezetése ellen együtt tiltakoztak a római katolikusokkal.

⁶⁷ A katolikus autonómia előkészítése során tartott kongresszuson résztvevő küldöttek kiválasztásakor a kolozsvári görögkatolikus esperes kijelentette, hogy nem látja, mi közös lehetne a két egyház között. BOCSAN Nicolae 1996, 54.

⁶⁸ MÁRZA, Daniela 2002, 74–75.

⁶⁹ SOROȘTINEANU, Valeria 2002.

⁷⁰ A nagyváradi püspökség piramisszerűen épült fel, bevezették a főesperességi tisztséget, amelynek betöltője a káptalan tagja is volt. Ezzel szemben a balázsfalvi érsekség esperességekre és helynökségekre épült, ezt fogta össze az érsek személye. 1918-at követően a nagyváradi püspökséget is helynökségekre osztották. GHIȘA, Ciprian 2006, 57–63.

⁷¹ Mindezt az 1850-es években a bécsi udvar által a Vatikánnak címzett levélben úgy fogalmazták meg, hogy a román görögkatolikus papok többségét nem érdekli a katolicizmus, csak a nemzeti jelleg.

⁷² GYÁRFÁS Elemér 1905, 363.

⁷³ GHIȘA, Ciprian 2012, 60.

⁷⁴ A görögkatolikusokkal szemben rendszeresen felelőlegesen vád volt, hogy nem vettek részt az 1922-es gyulafehérvári koronázási ünnepségen. A görögkatolikusok a koronázásra mint civil eseményre tekintettek, előtte pedig a királyi pár az ortodox misén

vett részt. Mivel nem volt görögkatolikus templom a gyulafehérvári várban, az esemény helyszínén, ők a város egyik görögkatolikus templomában tartottak külön misét az alkalomból. Az ortodox misén valóban nem vettek részt, de magán a koronázási aktuson jelen voltak, bár ott csak az ortodoxoknak jutott szerep. Erre vonatkozóan lásd: MAGDÁU, Petru – TURCU, Lucian – CĂRJA, Ioan 2013, 119–155.

⁷⁵ GHIȘA, Ciprian 2012, 63.

⁷⁶ Az ortodox felfogást jól tükrözi Nicolae Bălan nagyszombati ortodox érseknek a kultusztörvény szenátusi vitájakor elmondott beszéde: „A román nép ridegen és következetesen visszautasította, hogy ortodox hitéhez nyúljanak. Visszautasította a katolicizmust is. Ha kétszáz év alatt a Rómával való egyesülés nem bírt a román nép lelkébe hatolni, mondja meg őszintén – fordult Suciú balázsfalvi görögkatolikus érsek felé – több mint kétszáz éves propaganda után él-e a katolicizmus a görögkatolikusok lelkében? Én tudom, hogy nem él. Tudom, hogy az a nép, amely átment a pápista egyházba, ma is tökéletesen ugyanazokban a vallásos és egyházi tradíciókban él, mint élt 1700 előtt, s amelyben testvérei, akik nem hagyták el az ortodox egyházukat, ma is élnek.” Idézi: JANCSÓ Elemér 1928, 60.

⁷⁷ Erre vonatkozóan lásd: GERGELY Jenő 1993, 83–94.

mivel hívek azt is nehezményezik, hogy erre eljáranak.⁷⁸ A görögkatolikus egyház csak a Vatikán fennhatóságát ismerte el, a kérdésben viszont a Vatikán nem foglalt egyértelműen állást, igyekezett közvetítőként fellépni a két fél között, ugyanakkor elismerte, hogy a román egyháznak autonómiája van, és korábban sem vett aktívan részt a katolikus akciókban.⁷⁹

Az 1916-os román betörés mélyreható változást idézett elő nemcsak a közvéleményben, hanem az erdélyi magyar politikai elitben is. A 20. század eleje óta működő regionális érdekvérvényesítő szervezet igyekezett összefogni az erdélyi magyar parlamenti politikusokat, hogy egységesen lépjenek fel a kormánynál erdélyi érdekeik védelmében. Korábban ezek *Székely Társaságok Szövetsége*, majd 1913-tól *Erdélyi Szövetség* néven működtek, a csoportosulás vezetői között találjuk Bethlen Istvánt, Jancsó Benedeket, Ugron Gábort és másokat.⁸⁰ Fő céljuk a magyar szupremácia megőrzése volt, ehhez egyrészt Erdély aktívabb fegyveres védelmét, másrészt állami beavatkozást sürgettek elsősorban a gazdasági fejlesztések, földbirtok politika és oktatás terén.⁸¹ Az 1916-os betörést követően a Szövetség új programtervet dolgozott ki, amelyben már elmozdulás történt és kimondottan kisebbségellenes lépéseket is kért (pl. kisebbségi vezetők elleni retorzió, románok határhozvetből történő kitelepítése, román egyházi iskolák államosítása, kultúrzóna felállítása).⁸² Ezek a kérdések azért is figyelemre méltóak, mert a két világháború közötti román nemzetiségpolitikában a többségük visszaköszön.

A magyar állam és a román ortodox egyház viszonya a dualizmus időszakában

A 17. század végéig Erdélyben a román lakosság egyháza, az ortodox egyház nem tartozott a bevett felekezetek közé. A gyulafehérvári uniót⁸³ követően Erdélyben az ortodox egyház megszűnt intézményes formában létezni, a megmaradt hívek a karlócai szerb érsekség joghatósága alá kerültek.⁸⁴ Így a korabeli Magyarországon hivatalosan csak egy ortodox egyház létezett. Az erdélyi román ortodox egyházszervezet a karlócai érsekség joghatóságán belül 1761-től működött az előbb Brassó-Bolgárszeg,⁸⁵ majd 1783-tól Nagyszeben székhelyű püspökség felállításával.⁸⁶ Az ortodox papság műveltségben messze elmaradt a görögkatolikusoktól, nagy részét egy rövid felkészítőt követően még a román fejedelemségek valamelyikében szentelték fel. Az első teológiai intézet 1811-ben nyitotta meg kapuit. Az ortodox papok Andrei Şaguna (1847–1873) püspöksége idején kezdtek bekapcsolódni a nemzeti mozgalomba, ettől kezdve a két egyház ugyanazon célokért harcolt, még ha volt is időnként közöttük konfliktus.⁸⁷

A fordulat az 1848-as forradalom után következett be. Az udvarhoz hű magatartása miatt a császár mindkét román nemzeti egyházat jutalmazni akarta. Először 1853 novemberében a fogarasi görögkatolikus püspökség kapott érseki rangot, és rendelődött a nagyváradi és az ekkor létrejövő lugosi és szamosújvári püspökségek fölé. A román ortodox egyház 1864-ben vált autokefállá, ekkor kivált a karlócai szerb ortodox érsekségből. A nagyszebeni püspökséget érseki rangra emelték és alá rendelték az aradi⁸⁸ és az ekkor létrejövő karánsebesi⁸⁹ püspökséget.⁹⁰ Az országgyűlés hivatalosan az 1868: IX tc.-ben ismerte el a két egyházat.⁹¹

⁷⁸ Serédi erre cinikusan megjegyezte, hogy Isten, és nem a hívek akarata szerint kell cselekedniük. Ha elkülönülnek, akkor az állami hatóságok is ennek megfelelően fogják kezelni, ami csak tovább súlyosbítja problémáikat. Véleménye szerint ő eddig mindig kiállt mellettük, mivel katolikus testvéreknek tartja őket, de magatartásukat látva ezt a jövőben felül fogja vizsgálni. *Jelentés a püspökkari konferencián tárgyalt a román püspökök bekapcsolódásának hiányáról*. 1941. EPL, C. D/C, 1030/1942.

⁷⁹ *Apor vatikáni követ jelentése a Miniszterelnökségnek a román görögkatolikus egyházzól folytatott megbeszélésről*. 1941. november 4. EPL, C. D/C, 1030/1942.

⁸⁰ A szövetség tevékenységére vonatkozóan lásd: BÁRDI Nándor 2003, 93–105, illetve újabban: EGRY Gábor 2013, 1–33.

⁸¹ BÁRDI Nándor 2003, 96–97.

⁸² A szövetség 1917-es tervezetét nyomtatásban is kiadták: *Az erdélyi kérdés*. Budapest, 1917. 1–6.

⁸³ A Habsburgoknak az 1691-es *Diploma Leopoldinum* révén sikerült megnyerniük a román lakosságot az egyházi unió számára. BALOGH Margit – GERGELY Jenő 1996, 98. Illetve újabban: GHITTA, Ovidiu 2002, 91–102.

⁸⁴ A szerb ortodox metropólia 1776-ban vált autokefállá, 1855-ben a konstantinápolyi pátriárka is elismerte. BALOGH Margit – GERGELY Jenő 1996, 97.

⁸⁵ Brassó románok lakta városrészének elnevezése. Itt jelentek meg az első román nyelvű nyomtatványok, itt működött az egyik legjobb román középiskola, és az újjászervezést követően itt szentelték püspökké az első ortodox püspököt.

⁸⁶ MANZINGER Krisztián 2013, 155.

⁸⁷ Ehhez hozzájárult az is, hogy a görögkatolikus egyház is felkarolta és segítette az ortodoxokat jogaik elérésében. 1791-ben az erdélyi országgyűlésen Ioan Bob püspök az ortodox egyház elismerését kérő memorandumot nyújtott be. A románok memorandum mozgalmaira vonatkozóan lásd: PRODAN, David 1967.

⁸⁸ 1706-ban alapították.

⁸⁹ 1865-ben alapították.

⁹⁰ BALOGH Margit – GERGELY Jenő 1996, 105.

⁹¹ *Az 1868. évi IX. törvénycikk a görög-keleti vallásúak ügyében*. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=38¶m=5331> (Letöltve: 2014. július 24.)

Ezáltal az Osztrák-Magyar Monarchián belül sajátos fejlődés vette kezdetét: egy államban két (a csernovitzi érsekség megalakulásával három) autokefál ortodox egyház jött létre, miközben az ortodox egyház és az állam határa hagyományosan egybeesik.⁹² Egyes vélemények szerint az 1864-es karlócai egyházi zsinat, ahol kimondták a két egyház szétválasztását, nem felelt meg az ortodox egyház kánonjogi szokásainak. Az 1869-es törvény valójában csak szentesítette a megindult folyamatot, egyrészt mert a kormány nem tudta volna azt megakadályozni, másrészt a nemzetiségi feszültség enyhülését eredményezte, így elfogadható volt a kormány és Eötvös József kultuszminister számára.⁹³

Mindkét ortodox egyház kidolgozta a maga belső törvényeit, az úgynevezett *Szervezeti Szabályzatot*. A román ortodox egyház esetében ez Şaguna érsek nevéhez fűződik. Paul Bruszanowski kutatásai szerint modellként a német fejedelemségekben a reformációt követően kialakult ún. *Landskirche* típusú egyházakban megvalósuló modellt alkalmazta. Az egyházi tanácsokban 2/3 – 1/3 volt az arány a világiak javára, azonban ezek csak az egyház gazdasági és világi ügyeibe szóltak bele, belső életébe nem.⁹⁴ Ezt követően az egyház minden szervében a világi elem volt többségben,⁹⁵ ezért elsősorban a nemzeti mozgalomban döntő szerepet játszó szervezetnek lehetett tekinteni.⁹⁶ A román ortodox egyházban a püspökválasztó kongresszusnak 30 egyházi és 60 világi tagja volt, 10 tagot kötelező módon a határőrvidék delegált.⁹⁷ Az önállóságot nyert mindkét egyház⁹⁸ – belső struktúrájuknak is köszönhetően – még inkább a nemzeti célok szolgálatába állt és a 19. század második felében a román nemzeti mozgalom legfőbb zászlóvivői lettek. Az ortodox egyház legfőbb döntéshozó testületei az illető

nemzetiség parlamentjének szerepét töltötték be⁹⁹ két okból is: egyrészt világiak voltak többségben, másrészt autokefállá válásukat követően nem függtek felsőbb – nem román – egyházi hatóságtól.

Az állam igyekezett fellépni és korlátozni az egyházak politikai aktivitását és nemzeti mozgalomban játszott szerepüket. Elsősorban az anyagi támogatást igyekezett felhasználni. Az ortodox egyház – belső autonómiájára támaszkodva – igyekezett ellenszegülni a törekvésnek és az autonómia csorbulásának elkerüléséért visszautasítani a támogatást. Több esetben is csak az alsó papság nyomására engedett. A dualizmus időszakától kezdődően a román ortodox egyház is részesült rendszeres anyagi támogatásban, ez kezdetben 50 ezer forintot jelentett.¹⁰⁰ 1894-ben bevezették a papok fizetésére vonatkozó ún. rendszeres állami támogatást. A román ortodox egyház az autonómia megsértésére hivatkozva visszautasította, s csak 1899-ben fogadta el azzal a kikötéssel, hogy a püspökségek oszthatják szét.¹⁰¹ Így a román ortodox egyház esetében csak korlátozottan tudott érvényesülni a kormány szándéka, hogy a kongruát eszközként használja, amely révén igyekezett kivonni a papokat a nemzeti mozgalomból.

A dualizmus időszakának végére az állam és a „nemzetiségi egyházak” viszonyában feszültség állt be, melynek legfőbb oka a kibontakozó asszimilációban keresendő.¹⁰² Az 1910-es népszámláláskor az ortodoxok közül 40 ezer hívő magyar nemzetiségűnek vallotta magát, 21 ezer csak magyarul beszélt. Emellett 272 ezren anyanyelvük mellett beszéltek a magyart is.¹⁰³ A nemzeti célok szolgálatába álló egyház és a helyi papság sok esetben konfliktusba került azokon a helyeken, ahol a hívek körében asszimilációs folyamatok zajlottak. Hangsúlyoznunk kell,

⁹² A két világháború közötti időszakban ez a kérdés a magyar ortodox egyház megteremtésére irányuló törekvések egyik kulcselemévé vált. A magyar felfogás szerint az ország területén maradó egyházzrészek továbbra is autokefálnak számítottak, és megvolt az alapja az önálló egyházszerkezet megteremtésének. Ezt egyik szomszédos ortodox egyház sem fogadta el.

⁹³ SZABÓ István 2014, 170–171.

⁹⁴ BRUSANOWSKI, Paul 2007, 50. Ez a modell II. József idején honosodott meg Magyarországon, amikor a protestáns és ortodox egyház ellenőrzése a király joga volt. Leginkább az erdélyi evangélikus egyház esetében valósult meg.

⁹⁵ A karlócai zsinatnak 25 egyházi és 50 világi, a nagyszebeninek 30 egyházi és 60 világi tagja volt.

⁹⁶ Ez a Balkán török hódoltság alá kerülésével alakult ki, amikor az ortodox egyházak elsősorban „nemzetmentő” feladatokat láttak el, így védekezve a szultán befolyása ellen. Ezzel párhuzamosan a Püspöki Zsinatok szerepe teljesen háttérbe szorult. PRODÁN János 1941, 948.

⁹⁷ BERKI Feriz 1942, 78.

⁹⁸ A dualizmus korában úgy vélekedtek, hogy a legszélesebb autonómiával a román ortodox egyház rendelkezik. BRUSANOWSKI,

Paul 2007, 150.

⁹⁹ Az egyházi zsinatokon királyi küldöttek kellett részt vennie, a magyar kormánynak nem volt közvetlen befolyása az ott történetekre.

¹⁰⁰ 24 ezer forintot fordítottak a papok fizetésének kiegészítésére. BRUSANOWSKI, Paul 2007, 161.

¹⁰¹ Az ügyben megkérdezték az alsó papság véleményét és 833 papból 813 az elfogadást javasolta. A kompromisszum eredményeként az állam évente két részletben utalta át az összeget. Ez kezdetben 500 ezer, majd 1915-től 1 millió koronát jelentett. BRUSANOWSKI, Paul 2007, 185–192.

¹⁰² Az államnak a vegyes (katolikus, lutheránus) egyházak esetében sikerült a legnagyobb asszimilációs eredményeket elérnie, a legkisebbet a nemzeti egyházak (pl. ortodox) körében. A románok esetében mindkét egyház nemzeti egyháznak vallotta magát, a görögkatolikusok között elért asszimilációs eredmények elsősorban a rutén híveknek köszönhetőek.

¹⁰³ A legtöbben Bihar és Békés megyében éltek, emellett Háromszék és Arad megyében voltak jelentős közösségek. MANZINGER Krisztián 2013, 164.

hogy a liberális államkeretek között mindkét ortodox egyház szabadon fejlődhetett, belső egyházi életüket autonóm módon igazgathatták. Az állam igyekezett megvédeni, adott esetben folytatni a 19. század második felére felgyorsult asszimilációs folyamatokat, azonban egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a nemzetiségi egyházak célkitűzései ezzel ellentétesek. A 20. század elejére így a vallási kérdések – pl. püspökválasztás – nemzetiségpolitikai kérdésekké váltak, a vallási mozgalmak is egyre hangsúlyosabban nemzeti színezetet kaptak (pl. a magyar ortodox püspökség felállításáért indított mozgalom).

Az ortodox egyház esetében már az autokefáliát jóváhagyó törvény parlamenti vitájában felszínre törték a nemzetiségi ellentétek, mivel az addigi egységes ortodox egyházat nemzeti alapon osztották ketté, azonban nem beszéltek a más alapítású vagy időközben magyarrá vált egyházközsegekről.¹⁰⁴ Az ortodox egyház testületeiben mindig is világi többség volt, a püspökválasztást azonban a Vallás és Közoktatásügyi Miniszternek kellett ellenjegyeznie, illetve a királynak jóváhagynia. Több esetben előfordult, hogy a kormány kérte, hogy a király ne hagyja jóvá a kijelölt püspököt, mivel az nyíltan magyarelles volt.¹⁰⁵

Az elmagyarosodott hívek részéről valós igény kezdett megjelenni arra, hogy anyanyelvükön hallgathassák a prédikációt. Ennek nyomán a magyar ortodox hívek körében mozgalom bontakozott ki egy magyar egyházmegye megteremtése érdekében. A cél tehát a román nemzeti egyházak mellett létrejövő magyar nemzeti egyház megteremtése volt, amit

az állam – hol nyíltan, hol burkoltan – igyekezett támogatni.

Az ortodox hívek esetében nem beszélhetünk egységes mozgalomról, egyrészt a magyar nemzetiségű hívek alacsony száma, másrészt földrajzilag szétszórt helyzete miatt. Ezekre az adottságokra hivatkozva a kormány többször is visszautasította a kérést. A vármegyék több ízben beadvánnyal fordultak a kormányhoz,¹⁰⁶ amelyben kérték a magyar ortodox püspökség felállítását, az ügy a parlamentben is többször napirendre került.¹⁰⁷ 1904-ben a Központi Statisztikai hivatal a kormány megbízására tanulmányt készített a magyar nyelvű görög keleti lakosság helyzetéről. Ebben kihangsúlyozta, hogy mindkét ortodox egyház erősen nemzeti jellegű, céljuk saját nemzeti közösségük érdekeinek képviselete, és a magyar hívek számára nem biztosítják anyanyelvük használatát.¹⁰⁸ A jelentés javaslatot tett magyar püspökség felállítására, amelynek a központját nemzetiségi vidékre kellene helyezni, hogy megvédje a híveket a disszimilációtól.¹⁰⁹ 1907-ben a gyulafehérvári születésű Reiner Zsigmond történész állított össze egy művet, amelyben ő is a magyar ortodox hívek elrománosodására hívta fel a figyelmet. Érve szerint 1873-ban Ausztria miatt kezdeményezte a csernowitzi ortodox püspökség felállítását, hogy kivonja az ausztriai ortodox híveket a karlócai szerb püspökség joghatósága alól.¹¹⁰

Magyar ortodox püspökség felállítására végül nem került sor, bizonyos elmozdulás az ügyben csak az első világháború időszakában történt. Egyrészt a kormány igyekezett keményebben szembehelyez-

¹⁰⁴ Ilyenek voltak a görög alapítású pesti, szentesi vagy kecskeméti egyházközsegek, amelyek időközben elmagyarosodtak. Memorandumot nyújtottak be a parlamenthez, amelyben hangsúlyozták: „Lehetetlen ezen törvényjavaslat ellen fel nem szólalnunk és a tisztelt képviselőház figyelmébe nem ajánlanunk, miszerint ezen javaslatnak törvényre emelése által szerb- vagy románokká deklaráltatnának e honnak olyan fiai is, akik nem olyanok és olyanokká lenni sem kedvük, sem akaratuk, akik csak vallásukhoz ragaszkodnak, de külön nemzetiséget nem igényelnek, hanem született magyarok és a hazafiúságban, valamint eddig, úgy ezután is magukat felülmúlni senki által nem engedik” Idézi: BERKI Feriz 1965, 4. A memorandum hatására iktatták a törvénybe a 9. paragrafust, amely szerint azon egyházközsegek, amelyek magukat nem vallják szerbnek vagy románnak, megtarthatják iskolai és alapítványi autonómiájukat.

¹⁰⁵ GERGELY Jenő – KARDOS József – ROTTLER Ferenc 1997, 166.

¹⁰⁶ Pl. 1893-ban Kolozs vármegye kérte, hogy töröljék a román és a szerb egyház hivatalos megnevezéséből a nemzeti jelzőt, azonban ezt visszautasították. Csak annyi történt, hogy az 1895: XLIII tc. 8. cikkelyének 4a. pontja kimondta, hogy új vallásfelekezet esetében megtagadható az elismerés, ha az „faji vagy nemzetiségi jelleggel bír” *Az 1895. évi XLIII. törvény cikk*

a vallás szabad gyakorlásáról. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&cpam=6605> (Letöltve: 2014. július 25.)

¹⁰⁷ 1908-ban, 1911-ben és 1912-ben volt napirenden a parlamentben, többször is felszólították a kormányt a püspökség megalakítására, de arra végül nem került sor.

¹⁰⁸ A kimutatás szerint 108 olyan település létezett, ahol a magyar hívek voltak többségben, de csak 15-ben volt magyar istentisztelet.

¹⁰⁹ A legalkalmasabb helyszínnek Sepsiszentgyörgyöt javasolta, itt látta a legveszélyeztetettebbnek a magyar híveket. A Központi Statisztikai Hivatal jelentése gr. Tisza István miniszterelnök részére a hazai gör. keleti vallású magyarságra vonatkozó népszámlálási adatok tárgyában. 1904. július 7. Közli: KEMÉNY G. Gábor 1966, 334–339. Ezzel szemben az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület javasolta, hogy a létrehozandó püspökség ne területi alapú legyen, hanem joghatósága terjedjen ki az egész országra. Központnak Kolozsvárt javasolta, ahol azonban csak 269 magyar nemzetiségű és 715 magyarul is beszélő hívő élt. *Az EMKE javaslata a Miniszterelnökségnek magyar ortodox püspökség felállítására.* 1918. szeptember 20. MNL OL, K 26, 1187. csomó, 1918, XXV. tétel, 4175. 1–6. f.

¹¹⁰ REINER Zsigmond 1907, 57.

kedni az ortodox egyház nemzetiségi célkitűzéseivel, másrészt felismerte, hogy a háborús erőfeszítés idején nem célszerű, ha a nemzetiségi egyházak eltávolodnak a kormány céljaitól. 1915-ben a Vallás és Közoktatásügyi Miniszter utasította a tanfelügyelőket, hogy ellenőrizzék, hogy milyen nyelven folyik a magyar ortodox gyerekek hittanoktatása. Ezzel nyíltan szembehelyezkedett az ortodox érsekkel.¹¹¹ Másrészt Tisza István miniszterelnöknek kapóra jött Ioan Mețianu szebeni ortodox érsek 1916-ban bekövetkezett halála. Kihaszna-
nálva, hogy a püspökválasztó gyűlés többsége világi hívő, olyan összetételű tanácsot hozott létre, amely az ő „emberét”, Vasile Mangrát¹¹² választotta meg érseknek. Az ő véleménye szerint a magyar ajkú ortodox hívek védelme a magyar kormány feladata, és el kell választani a román ortodox hívek törekvéseitől.¹¹³

Az ortodox egyház kapcsán még egy jelenségről kell említést tennünk, amely, ha a dualizmus időszakában nem is okozott nagy változásokat, de elindított egy folyamatot, amellyel a későbbiekben a magyar kormány is szembesült, és amely nagyban befolyásolta az ortodox egyházzal szembeni nemzetiségi politikáját. Ez az ún. rutén szkizma mozgalom, amely a 20. század elején a kárpátaljai rutén és román lakosság körében jelentkezett. Egyes falvakban a lakosság a görögkatolikus vallásról az ortodox vallásra kezdett el áttérni. A mozgalom mögött elsősorban szociális problémák húzódtak: Kárpátalja az ország egyik legszegényebb vidéke volt, az áttéréssel a hívek csak a magas egyházi adótól kívántak szabadulni, és alapvetően nem a vallással vagy egyházzal volt problémájuk, hanem gyakran a helyi pappal. A kérdés kezdetektől túlpolitizált lett, a görögkatolikus egyház rosszul kezelte, nem próbálta megoldani a felmerülő problémát (pl. papok elmozdításával) és a kérdés rendezését az államhatalomtól várta. Az állam is igyekezett ezt kihasználni saját politikai céljai érdekében, egyrészt a Vatikánnal megromlott viszonyt kívánta így rendezni, másrészt a görögkatolikus püspököktől várt újabb engedményeket. A mozgalom az ún. máramarosi szkizma perben csúcsosodott ki, ahol a résztvevőket több éves börtönre ítélték annak ellenére, hogy az országban szabad volt a vallásváltoztatás, és a hívek betartották a törvényi előírásokat, még ha történtek is formai mulasztások.¹¹⁴ A mozgalom nem torpant meg az uralomváltást követően sem, és a magyar államhoz hasonlóan a berendezkedő csehszlovák hatalom is igyekezett a maga érdekeinek megfelelően kihasználni.

¹¹¹ MANZINGER Krisztián 2013, 170–171.

¹¹² Az 1918. október 14-én Budapesten elhunyt Mangra személyisége mai napig megosztó. A korszakban elterjedt vélekedés szerint a történelmi Magyarország széthullása miatt öngyilkosságot követett el a Bristol szállóban. Magyarbarát magatartása, illetve öngyilkossága miatt a román ortodox egyház 1919-ben törölte

A román és a szerb ortodox egyház 19. századi fejlődésének ívéből a magyar politikai elit azt a következtetést vonta le, hogy hiba volt nemzetiségi alapon szerveződő egyházakat létrehozni és engedni azok szabad fejlődését, hiszen ezek az irredentizmus támaszai, az asszimiláció gátjai, és akadályozzák az államhűség eszméjének terjedését a nemzetiségi lakosság köreiben. Ezért egységes nemzeti ortodox egyházat kell szervezni, és céljai elérése érdekében az államnak mélyebben be kell avatkozni az egyház belső életébe. A 19. században ez megvalósíthatatlannak bizonyult.

Összefoglaló

A fentiekben a román görög katolikus és ortodox egyház dualizmus kori fejlődésének vázlatos összefoglalóját adtuk egy sajátos szempontból, az állam-egyház viszonyrendszerén keresztül. A fő hangsúlyt nem az egyháztörténeti, hanem a nemzetiségpolitikai vetületekre helyeztük.

A két nemzetiségi egyház dualizmus kori fejlődése – struktúrájukból, jellegükből és szervezetükből kifolyólag – eltért egymástól. Mindkét egyház életét döntően befolyásolta az abszolutizmus kori fejlődés, amikor részben a román lakosság 1848-as magatartása miatt, részben a magyar alkotmányosság szüneteltetését kihasználva Ferenc József császár mindkét román egyházat érseki rangra emelte. Az ortodox egyház esetében ez a szerb egyháztól való teljes elszakadást és a tényleges egyházi autonómiát és függetlenedést jelentette. A görög katolikus egyház esetében a helyzet bonyolultabb volt, mivel a balázsfalvi érsekség létrehozását mindkét fél másképp értelmezte: a román egyház a teljes egyházi autonómia elnyeréséért és Esztergom joghatósága alóli kikerülésként, míg a magyar kormányzat és egyház felfogása szerint csak az esztergomi érsekség joghatósága alól került ki, a primási jogkör továbbra is kiterjedt az ország területén lévő összes katolikus egyházra. Ez leginkább a román és rutén görög katolikus egyház dualizmus kori eltérő fejlődésén mérhető le. Míg a románban felerősödött a nemzetiségi egyházi jelleg, a rutén egyházzal szemben nem kérdőjeleződött meg a lojalitás és államhűség.

Mindkét egyház megalkotta a saját belső struktúráját rendező Szervezeti Szabályzatot, és kiépítette intézményhálózatát a legmagasabb szinteken is. Ha-

az érsekek sorából, a nagyszebeni érseki széket 1916–1918 között betöltetlennek nyilvánította. A legújabb kutatások azonban inkább természetes halálát valószínűsítik. Személyiségére vonatkozóan lásd: EPPÉL, Marius 2006.

¹¹³ MANZINGER Krisztián 2013, 171.

¹¹⁴ A mozgalomra vonatkozóan lásd: GÖNCZI Andrea 2007.

bár létrejöttükkor a magyar alkotmányos jogfelfogás szempontjából az érsekségek törvénytelenek voltak, a kiegyezést követően a magyar parlament külön törvényben szentesítette őket, és biztosította az egyházi autonómiát, a szabad belső fejlődést. Már az 1848-as események idején is egyértelmű volt, hogy a román nemzeti mozgalom legfőbb zászlóvivője a két román egyház, a dualizmus időszakában pedig az egyházi autonómiának is köszönhetően ez tovább erősödött. Hangsúlyosabban az erdélyi román lakosság többségét magába foglaló ortodox egyház esetében érvényesülhetett, ahol – a protestáns egyházak mintájára – az egyház intézményeiben a világiak voltak többségben, így a nagyszebeni ortodox érsekség zsinata egyben a román lakosság egyféle „mini-parlamentjének” szerepét is betöltötte.¹¹⁵ A román püspökök kiválasztása mindig kompromisszum eredménye volt, az érseki székhelye soha nem a legintranzigensebb – esetleg nyíltan magyarellenes – személy került, azonban mind-egyikük esetében kimutatható a nemzeti mozgalom iránti elköteleződés és aktív szerepvállalás. Az 1880-as években a magyar politikában megjelenő új generáció ezt egyre kevésbé tartotta elfogadhatónak, és a 19. század végére a kormányzat igyekezett fellépni ellene. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a liberális keretek között az egyházi autonómia csorbítása vagy felszámolása terv szintjén sem jelent meg, annak ellenére, hogy mindkét egyház a kormány egyes intézkedéseit ekként aposztrofálta. A magyar kormányzat közigazgatási eszközökkel sikertelenül igyekezett távol tartani vagy eltávolítani a román papokat a nemzeti mozgalomban való szerepvállalástól.

A 19. század végére az állam–román egyházak viszonyában a kibontakozó asszimilációs folyamatok révén még inkább előtérbe került a nemzetiségi kérdés. A folyamat elsősorban a görög katolikus hívek körében bontakozott ki,¹¹⁶ kevésbé érintette az ortodox egyházat. A görög katolikusok esetében több

mint 100 ezer, az ortodoxok esetében több tíz ezer magyar hívőről beszélhetünk, akik szétszórtan éltek a különböző román püspökségekben. A 19. század végére mindkét egyházban mozgalom indult magyar püspökség létrehozására, de csak a görög katolikusok esetében hozott eredményt a hajdúdorogi püspökség felállítása révén. Fontos kihangsúlyozni, hogy a mozgalmak kezdettől elsősorban politikai és nem egyházi kérdésként jelentkeztek, amiket a magyar kormányzat is – korszakonként változó intenzitással – támogatott. A magyar kormányzat a létrehozandó püspökségekre elsősorban mint politikai – s csak másodsorban mint egyházi – intézményekre tekintett, amelyek célja az elért asszimilációs eredmények védelme. Ennek leglátványosabb aspektusa a hajdúdorogi püspökség létrehozásának folyamata, amely egy belpolitikai alku eredménye volt. A püspökség határait a KSH szakembereinek segítségével jelölték ki a népszámlálási eredményekre alapozva.¹¹⁷

A dualizmus időszakából mindkét fél más-más tanulságokat vont le. Míg a román egyházak a nemzeti jelleg megőrzését és továbbfejlesztését kezdetben a párhuzamos intézményhálózat létrehozásában és fejlesztésében látták, a 20. század elejére – nem függetlenül a magyar kormányzat megszorító lépéseitől – már az elszakadásban látták a kérdés megoldásának egyedüli lehetséges módozatát. Ezzel szemben a magyar kormányzat saját sikertelen nemzetiségpolitikájának okát a nemzetiségi egyházak autonómiájában látta, amely révén párhuzamos struktúrák jöhettek létre, és egy idő után a szeparatista törekvések színtereivé válhattak. Ezért – a jövőben megvalósuló sikeres revízió esetén – a dualizmus időszakának nemzetiségi egyházai helyett egységes nemzeti egyházak létrehozását tartotta elfogadhatónak, amelybe idővel betagozódnának a nemzetiségek egyházai is. Ezen tapasztalat gyakorlati megvalósításával találkozunk 1940-et követően Észak-Erdélyben.

Sárándi Tamás – történész, Maros Megyei Múzeum, t_sarandy@yahoo.com

¹¹⁵ A román görögkatolikus egyház esetében lényeges regionális különbség volt az ún. partiumi és erdélyi püspökségek között. Ennek kifejtése meghaladja jelen tanulmány kereteit.

¹¹⁶ Elsősorban a rutén, és kevésbé a román hívek körében. Ez a folyamat messze elmaradt a zsidó vagy a sváb lakosság körében végbement asszimilációs folyamatoktól.

¹¹⁷ Ez egyben új szintet is jelentett a nemzetiségpolitikában, amikor a keretek fenntartása mellett a nemzetiségi kérdést a közigazgatási határok átrendezésével, hatalomtechnikai eszközökkel kívánták kezelni. Ezen jelenség a későbbiekben is megfigyelhető, 1940-et követően a visszacsatolt területek esetében felerősödik.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, (MNL OL)
K 26 Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag Iktatott és Irattározott Iratok

Irodalom

- BÁRDI Nándor
2003 Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozatai, *Magyar Kisebbség*, VIII, 2–3, 93–105.
- BALOGH Margit – GERGELY Jenő
1996 *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár*, Historia – MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1996.
- BERKI Feriz
1942 *A magyar ortodox keleti egyház szervezése*, Egyetemi Nyomda, Budapest.
1965 Lapok a magyar ortodoxia történetéből. *Egyházi krónika*, XIII, november–december, 4–5.
- BOCŞAN, Nicolae
1996 *Imaginea bisericii romano-catolice la românii greco-catolici (Congresul autonomiei bisericii catolice din Ungaria) [A román görögkatolikusok képe a római katolikusokról. A magyarországi katolikus autonómia kongresszusok]. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, XLI. 1–2, 51–72.*
- 2000 *Biserica română unită și congresul autonomiei catolice din Ungaria 1869–1871. [A román görögkatolikus egyház és a katolikus autonómia kongresszus 1869–1871]*, in: Nóda Mózes – Zamfir Korinna – Diós Dávid–Bodó Márta (szerk.): *Ideje az emlékezésnek. Liber amicorum: A 60 éves Marton József köszöntése*, Szent István Társaság, Budapest-Kolozsvár, 190–198.
- BOCŞAN, Nicolae – SIMA, Ana Victoria
2005 *Statul Austriac și bisericile românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea [Az Osztrák állam és az erdélyi román egyházak a 19. század közepén]*, in: Rudolf Graf – Lenke Varga – Lukas Marcel Vosicky (szerk.): *Österreichische-Siebenbürgische Kulturbeiträge: Ein Sammelband der Österreich-Bibliothek*, Cluj-Napoca, 2005, 135–157.
- BOJOR, Victor
1939 *Episcopii diecesei gr.-cat. de Gherla acum Cluj-Gherla (1856-1939) [Az egykori szamosújvári, ma kolozsvár-szamosújvári egyházmegye püspökei]*, Viața Creștină, Târgu Mureș.
- BRUSANOWSKI, Paul
2007 *Reforma constituțională din Biserica Ortodoxă a Transilvaniei între 1850-1925 [Szabályzati reform az erdélyi ortodox egyház életében 1850–1925]*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
- BUCUR, Ioan-Marius
2003 *Din istoria bisericii greco-catolice române 1918–1953 [A román görögkatolikus egyház történetéből 1918–1953]*, Accent, Cluj Napoca.
- CĂLĂUȘER, Iudita
2000 *Episcopia greco-catolică de Oradea [A nagyváradi görögkatolikus püspökség]*, Logos 94, Oradea.
- CĂRJA, Cecilia
2012 *Biserica și politică. Înfîințarea episcopiei de Hajdudorog (1912) [Az egyház és a politika. A hajdudorogi püspökség megalakítása 1912]*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2012.
- CĂRJA, Ioan
2008 *The Romanian Greek-Catholic Episcopate and the Hungarian Catholic Autonomy at the End of the First World War [A román görögkatolikus püspökség és a magyar katolikus autonómia az első világháború végén]*. *Revista Arhivelor*, XIII, decembrie. Supplement. 140–147.
- CHINDRIȘ, Ioan
2009 *Școala Ardeleană [Az Erdélyi Iskola]*, Editura Episcop Vasile Aftenie, Oradea.
- CHIOREAN, Ioan
2002 *Intellectualitatea ecleziastică din Transilvania în perioada dualismului Austro-Ungar (1867–1918). [Az egyházi értelmiség Erdélyben a dualizmus időszakában 1867–1918]*. *Studia Universitatis Petru Maior. Historia*, II, 167–191.
- CIEGER András
2001 *A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai gondolkodásában. Századvég*, 2001, IV, Tavasz, 95–118.
- COVACI, Diana
2012 *„Ius supremii patronatus” și relația bisericii greco-catolice române cu ministerul de culte de la Budapesta (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea) [Ius supremii patronatus és a román görögkatolikus egyház kapcsolata a budapesti Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal a 19. század végén – 20. század elején]*, in: Ioan Cârja – Sima Ana Victoria (szerk.): *Specific românesc și confluențe central-europene: profesorului Teodor Pavel la împlinirea vârstei de 70 de ani [A román sajátosságok és a közép-európai összefonódások: a 70 éves Teodor Pavel egyetemi tanár tiszteletére]*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca, 2012.
- DEÁK Ágnes
2001 *Egyházipolitika és nemzetiségpolitika összefonódása az 1850-es években Magyarországon. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*, METEM, Budapest, 89–100.*

- EPPEL, Marius
2006 *Un mitropolit și epoca sa: Vasile Mangra 1850-1918* [Egy érsek és kora: Vasile Mangra 1850–1918], Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
- GERGELY Jenő
1991 Az erdélyi görögkatolikus román egyház, *Regio*, II, 3, 106–117.
1993 Az észak-erdélyi görögkatolikus román egyházmegyéek jogállása és sérelmeik 1940–1944, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, V, 3–4, 83–94
2005 *Autonómiák Magyarországon 1848–2000*, ELTE Történettudományi Doktori Iskola, Budapest.
- GERGELY Jenő – KARDOS József – ROTTLER Ferenc
1997 *Az egyházak Magyarországon Szent Istvántól napjainkig*, Korona, Budapest
- GÖNCZI Andrea
2007 *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*, PoliPrint, Ungvár–Beregszász.
- EGRY Gábor
2013 Regionalizmus, erdélyiség szupremácia. Az Erdélyi Szövetség és Erdély jövője, 1913–1918, *Századok*, CXLVII, 1, 1–33.
- GHÎȘA, Ciprian
2006 Structura administrativă a Bisericii Greco-Catolice din Transilvania – aspectele instituționale și terminologice [Az erdélyi görögkatolikus egyház közigazgatási struktúrája – intézményi és terminológiai aspektusok], *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, L, 2, 36–70.
2012 The greek catholic discourse of identity in the inter war period. The relation between the nation and people's religious confession [A görögkatolikus egyház identitás diskurzusa a két világháború közötti időszakban. Összefüggés a nemzet és a vallási közösség között], *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, LVII, 2, 55–79.
- GHITTA, Ovidiu
2002 Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica romană (1677-1701): o perspectivă analitică. [Az erdélyi román egyházak egyesülése a római egyházzal 1677–1701, analitikus megközelítés], in: Călin Florea (szerk.): *Societate și civilizație. Profesorului universitar dr. Marcel Știrban la împlinirea a șapte decenii de viață* [Társadalom és civilizáció. Marcel Știrban egyetemi profesor születésének hetvenedik évfordulójára], Editura Dimitrie Cantemir, Târgu-Mureș, 91–102.
- GRIGOR, Ana
1997 Separația bisericească a românilor maramureșeni de biserica ruteană [A máramarosi románok egyházának elválasztása a rutén egyháztól], *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, XLII, 1–2., 75–94.
- GYÁRFÁS Elemér
1905 A román görög katolikusok autonómiája. *Katholikus Szemle*, XIX, 3, 225–254.
- HITCHINS Keith
1987 *Conștiința națională și acțiuni politice la românii din Transilvania 1700–1868* [Nemzeti tudat és politikai mozgalom az erdélyi románoknál 1700–1868], Dacia, Cluj Napoca, 1987.
- I. TÓTH Zoltán
1946 *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*, Teleki Intézet, Budapest.
- JANCSÓ Elemér
1928 A katolikus egyház helyzete Romániában, *Magyar Szemle*, I, szeptember, 59–63.
- KATKÓ Márton Áron
2015 Mérföldkő a magyar és román görögkatolikusok egyháztörténet-írásában. *Egyháztörténeti szemle*, XV, 3, 289–321.
- KEMÉNY G. Gábor
1966 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, IV, 1903–1906, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MAGDÁU, Petru – TURCU, Lucian – CĂRJA, Ioan
2013 Aitudinea Bisericii greco-catolice față de ceremonia încoronării suveranilor României de la Alba Iulia de acum nouă decenii, *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, LVIII, 1, 119–155.
- MANZINGER Krisztián
2013 Az ortodox egyház a magyar nemzeti célok szolgálatában? *Regio*, XXIII, 3, 149–179.
- MĂRZA, Daniela
2002 Identitate și alteritate: românii greco-catolici despre ei înșiși, în revista Unirea (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea) [Identitás és másság: a román görögkatolikusok önképe az Unirea újságban – 19. század vége – 20. század eleje], in: Bocșan, Nicolae – Mitu, Sorin – Nicoară, Toader (szerk.): *Identitate și alteritate 3. Studii de istorie politică și culturală. Omagiu profesorului Liviu Maior* [Identitás és másság 3. Politikai és kulturális tanulmányok. Liviu Maior egyetemi tanár tiszteletére], Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
- MELLES Emil
1902 Az oláh liturgia kialakulásáról. *Katholikus Szemle*, XVI. 10., 934–944.
- PIRIGYI István
1990 *A magyarországi görögkatolikusok története*, Ikva, Nyíregyháza.
- PRODAN, David
1967 *Supplex Libellus Valachorum* [Az erdélyi románok memorandumai], Editura Științifică, București.
- PRODÁN János
1941 Az államfő legfőbb felügyeleti joga a magyarországi autokefál görögkeleti egyházban, in: Angyal Pál – Baranyay Jusztin – Móra Mihály (szerk.): *Notter Antal emlékkönyv: dolgozatok az egyházi jogból és vele kapcsolatos jogterületről*, Attila Nyomda, Budapest. 943–955.

- REINER Zsigmond
 1907 *A keleti vallású magyar nemzeti egyház szervezése*. Franklin Nyomda, Budapest.
- SÁRÁNDI Tamás
 2016 Szempontok a hajdúdorogi püspökség egyházközségeinek kiválasztásánál. *Athanasiana*, XXII, 43, 102–127.
- SARNYAI Csaba Máté
 2001 A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei Magyarországon 1848-tól a századfordulóig, *Századvég*, IV, Nyár, 85–102.
- SIMA, Ana Victoria
 2010 Biserică și stat în monarhia dunăreană (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea). Cadrul juridic, prevederi și consecințe. [Egyház és állam a dunai monarchiában a 19. század második felében. Jogi keret, előírások és ezek következményei], *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*. LV, 2, 51–72.
- SOROȘTINEANU, Valeria
 2002 Raporturile dintre greco-catolici și ortodocși în arhidieceza Transilvaniei la sfârșitul secolului al XIX-lea – dimensiunea negativă [A görögkatolikusok és ortodoxok közötti viszony az erdélyi érsekségben a 19. század végén – negatív konnotáció], in: Bocșan, Nicolae – Mitu, Sorin – Nicoară, Toader (szerk.): *Identitate și alteritate 3. Studii de istorie politică și culturală. Omagiu profesorului Liviu Maior*, Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
- SZABÓ István
 2014 Egy elfeledett vallásügyi törvény Eötvös József miniszterelnöksége idejéből. (Az ortodox egyházszervezet 1868-as rendezése), in: Varga Norbert (szerk.): *Báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából*, SZTE AJK, Szeged, 2014.
- SZABÓ Jenő
 1913 *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896–1912*, Fritz Nyomda, Budapest.
- SZANTNER Viktor
 2010 *A hajdúdorogi egyházmegye története a kezdetektől 1920-ig*, Budapest, Phd dolgozat, kézirat.
- SZÁSZ Zoltán
 2016 Tisza István és a nemzetiségek. A román ügy, in: ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Tisza István, két korszak határán*, Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2016, 93–118.
- VÉGHSEŐ Tamás
 2013a A Hajdúdorogi egyházmegye felállításának közvetlen előzményei. *Athanasiana*, XIX, 35, 109–121.
 2013b Netzhammer bukaresti érsek és a hajdúdorogi egyházmegye felállítása. *Athanasiana*, XIX, 37, 111–121.
- VÉGHSEŐ Tamás – KATKÓ Márton Áron
 2014 *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*. I. kötet 1778–1905, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Budapest.
- VÉGHSEŐ Tamás – TERDIK Szilveszter – KOCSIS Fülöp
 2012 „...minden utamat már előre láttad.” *Görögkatolikusok Magyarországon*, Éd. du Signe, Strasbourg.

O istorie sumară a relației dintre statul maghiar și bisericile românești în Transilvania dualistă

(Rezumat)

Acest articol prezintă istoria sumară a relației dintre statul maghiar și bisericile naționalității române din perioada dualismului, punând accent pe aspectele ecleziastice ale politicii minoritare, precum și pe schimbările survenite în acestea. În timp ce primele decenii ale dualismului au fost caracterizate prin acceptarea prin lege a arhiepiscopiiilor greco-catolice și ortodoxe create în perioada absolutismului, precum și prin asigurarea autonomiei acestora, relația dintre stat și biserică a devenit tensionată către sfârșitul secolului din cauza rolului jucat de cele două biserici în mișcarea națională. Acest fenomen a fost însoțit de un proces de asimilare în urma căruia peste o sută de mii de credincioși greco-catolici și ortodocși se declarau de etnie maghiară. Prin urmare, scopul principal al guvernului maghiar a fost atenuarea rolului preoțimii active în mișcarea națională, precum și protejarea rezultatelor asimilării prin metode administrative.

Concluziile conflictelor din perioada dualistă au fost diferite pentru ambele părți. Inițial, cele două biserici românești considerau crearea unei structuri instituționale paralele de importanță majoră pentru păstrarea caracterului național, dar la începutul secolului al XX-lea au ajuns la concluzia că singura modalitate de a rezolva problema ar fi ruptura totală. În schimb, guvernul maghiar vedea cauza eșecului propriei politici minoritare în autonomia prea largă dată bisericilor naționale care puteau astfel deveni scena unor mișcări separatiste prin crearea unei structuri paralele. De aceea, guvernul dorea crearea unor biserici naționale în care bisericile minorităților ar fi fost incluse. Aceste încercări vor reapărea în politica guvernului după 1940 în cazul Transilvaniei de Nord.

An Outline of the Relationship between the Hungarian State and Romanian Churches in Transylvania in the Dualist Period

(Abstract)

This study is a brief account of the relationship between the Hungarian state and Romanian churches in the dualist period, highlighting the ecclesiastical aspects of the government's minority policy. While the dualist era's first decades were mainly characterized by the legal acceptance of Greek Catholic and Orthodox archbishoprics created during the absolutist years, as well as by their autonomy's guarantee, the state-church relationship became tense at the end of the century due to the two churches' role in the national movement. The phenomenon was accompanied by a process of assimilation that resulted in over 100 thousand Greek Catholic and Orthodox believers declaring themselves of Hungarian ethnicity. As a result, the government's main aim was to protect these results and minimize the priesthood's role in the national movement.

Both parties drew different conclusions by the end of the dualist period. Initially, both Romanian churches had considered creating a parallel institutional structure of major importance in keeping their national character, however, by the beginning of the 20th century total rupture was considered the only option. On the other hand, the Hungarian government saw its own failure's reason in the large autonomy given to minority churches that could have resulted in separatist movements. Therefore, the government aimed for national churches that would include minority churches as well. These attempts reappeared in the government's policy after 1940 in Northern Transylvania.

